

I TELEFON MED ELLEN HARTMAN

Foto: Gösta Florman, [Sveriges teatermuseum](#)

Den sjuttonåriga Siri i *I telefon* blev en av Ellen Hartmans viktigaste roller. I tre decennier fick hon göra den i alla möjliga sammanhang. Långt efter att hon själv slutat uppträda blev hennes rolltolkning en måttstock för hur rollen skulle göras bland professionella kolleger såväl som amatörer.

År 1888 gästspelade Ellen Hartman på Stora teatern i Göteborg. Recensenten i *Göteborgs-Posten* tyckte att Hartmans framställning i telefonscenen var en tekniskt glänsande höjdpunkt. Hennes "skratt klingade så naturligt och friskt, att det formligen smittade publiken". Warburg skrev i *Göteborgs Handels och Sjöfartstidning*: "Det var en samling af de mest blixtrande pointer i spelet, alltifrån den genomroliga monologen 'i telefon' och till hennes nedfallande och inramlande, då hon lyssnat i dörrutan, det var helt igenom en *briljant* framställning, hurtig och rolig men tillika öm och varm, berörande både känsloträngar och skrattmuskler, det var - med andra ord - en miniatyrmålning i rang med det bästa man å någon scen får se".

Flera recensenter gjorde biografiska tolkningar av Siri. Med hänvisning till offentliggjorda brev skrivna av den nyligen bortgångna Victoria Benedictsson identifierade de Siris längtan och åtrå med författarinnans egen längtan efter att få lära känna människorna och livet.

En gränslös aktris

Ellen Hartmans karriär är ett exempel på 1800 talets gränsoverskridande teaterutbud. Dramatiska teaterns succé med *I Telefon* gick inte bara på turné till olika svenska städer utan spelades också i grannländerna. År 1889 spelade Ellen Hartman Siri i *I telefon* på Svenska teatern i Helsingfors. Både pjäs och huvudrollnehaverska fick

mycket välvillig recension i *Nya Pressen*. Rollfiguren Siri måste vara skriven med Ellen Hartman i sikte förmodade recensenten H. N. och beskrev kärleksfullt den unga Siri på Svenska teaterns scen: "Ömsom barn och gryende kvinna, lättrörd, men ur stånd till långa sorger, hoppande af glädje för det mesta, glad öfver namn och glad öfver livvets fågning som hon börjar ana, delad mellan den begynnande kärlekens förvirring och lusten att skratta åt alltsammans, en äkta nordisk ingenue, så återger fru Hartman den på samma gång veka och hurtiga flickans sjäslif." Efteråt blev Fröken Hartman överhöljad av blommor och ropades in inte mindre än tio gånger.

Den stora Ellen Hartman skandalen år 1891

Mitt i säsongen tvingades Dramatiska teatern ställa in en föreställning. Det berodde inte på sjukdom utan på att den kvinnliga huvudrollsinnehavarskan Ellen Hartman plötsligt var försvunnen. Snart läckte det ut detaljer om en planlagd flykt till Finland med en ung löjtnant och om en märklig överenskommelse med den övergivna maken herr Hartman sades inkludera tio tusentals kronor. Det senare var ett obekräftat rykte, säkert är dock att Ellen Hartman hamnade i Paris där kärleksförbindelsen upplöstes efter ett antal turer. För henne fanns det då ingen väg tillbaka till Dramaten. Hon hade svikit både sina kolleger och sin publik. Känslorna i Stockholm var ännu mycket upprörda gentemot stjärnan alla älskat så.

Gamla Brevlådan nr 19, 1891, [Sveriges teatermuseum](http://Sveriges.teatermuseum.se)

På turné med Coquelin från öst till väst

Ellen Hartman förvandlade sin landsflykt till en bildningsresa. Hon började ta lektioner för den franske teaterman hon träffat i Helsingfors, Coquelin. Snart kom rapporter i svenska tidningar om stora planer tillsammans med den kände teatermannen. Elle Hartman skulle följa med Couquelin på en lång turné med start i Moskva eller St Petersburg, vidare till Helsingfors och därefter kanske i Stockholm, sedan Göteborg, Kristiania, Köpenhamn och till sista Hamburg. Turnén blev av under våren 1892. Ellen Hartman, som spelade på både franska och svenska, fick dock inte bara goda recensioner. Vid starten i St Petersburg ansåg man att hon ännu inte till fullo behärskade det franska uttalet. Hon hade haft långa läxor att plugga in. En av rollerna var Katarina i "Så tuktas en argbigga".

Ellen Hartman i Stockholm med franskt gästspel året efter skandalen

Från Helsingfors gick turnén till Stockholm där Ellen Hartman uppträdde med sin glansroll i *I telefon*. Hon fick spela på sitt modersmål och en gammal kollega gjorde ett inhoppsom hennes motspelare. Signaturen Prospero i *Nya Dagligt Allehanda* var mäktigt irriterad över språkblandningen i föreställningen där alla övriga roller spelades av den franska ensemblen. Han var också ganska kritisk mot Ellen Hartman som han tyckte hade blivit manierad i sitt spel.

Tillbaka på Dramatiska teatern

Prosperos kritik delades dock inte av publiken. När hon återvände till Dramaten ett år senare blev hon ånyo publikens gunstling. Teatern utnyttjade hennes popularitet i marknadsföringen. 1894 annonserade *Göteborgs Handels och Sjöfartstidning*: ELLEN HARTMAN - FÖRESTÄLLNING. En av de pjäser hon uppträdde i var *I telefon*. Recensenten var lyrisk över den stora skådespelerskan och hur hon "spelar som en solglimt över scenen ..." och slår fast att "man går till teatern för att se denna Hartman".

Offentliga nöjen.
STORA TEATERN.
Ellen Hartman-
Föreställning.
Torsdagen den 1 Februari, kl. 7,30—10 v. m.
För gode gången:
För tidigt!
Proverb i 1 akt af Anders de Wahl.
Derefter för gode gången:
„I Telefon“.
Bagnsticil i 1 akt af Ernst Ahlgren.
Sist: Fru Ellen Hartman.
Till slut:
En räddande engel.
Proverb i 1 akt af Anne Charlotte Edgren.
Gurlu: Fru Ellen Hartman.
Fredagen den 2 Febr.
„Låt oss skiljas.“
Komedi i 3 akter af V. Sardou och E. Njéac.
Fri öfversättning af Bosin.
Cyprienne: Fru Ellen Hartman.
Biljettpriserna vid Hartman-föreställningarna äro
de sedwre.
ÖBN! Endast 1 föreställning.
Föcköp eger rum dagen före hvarje föreställning.
(1275.)

I telefon utan Hartman men med andra skådespelerskor, amatörer och teaterlever

Hartmans mäterliga framförande av den sjuttonåriga Siri kom att fungera som en slags referenspunkt och måttstock i bedömningen av andras tolkningar av rollen. När fru Elisason gjorde rollen för Lindbergska sällskapet räknade år 1889 fick hon ganska bra kritik. Enligt recensenten i Göteborgsposten nådde hon dock inte upp till Hartmans höjder. Fru Elisason gjorde en Siri som var mindre burlesk och mindre 'á la flickslyna' varvid en rad komiska situationer gick förlorade.

År 1898 slutade Ellen Hartman på teatern och med henne försvann *I telefon* från Stockholms repertoar. Hennes tolkning av den sjuttonåriga Siri levde dock kvar som en stark förebild i decennier efteråt. År 1921 reflekterade en skribent på Dagens Nyheter över hur mycket pjäsen använts i olika sammanhang. *I telefon* hade blivit "alla sällskapsspektakels bataljhäst, alla elevuppvisningars uttröskade effektnummer. Det finns inte en liten teatergalen flickunge som inte någon gång ropat eller åtminstone drömt om att med Siri få ropa i en telefontratt: 'Ä det du, Kalle!'"

Ellen Hartman i telefon, Lv Kromer, 1888,

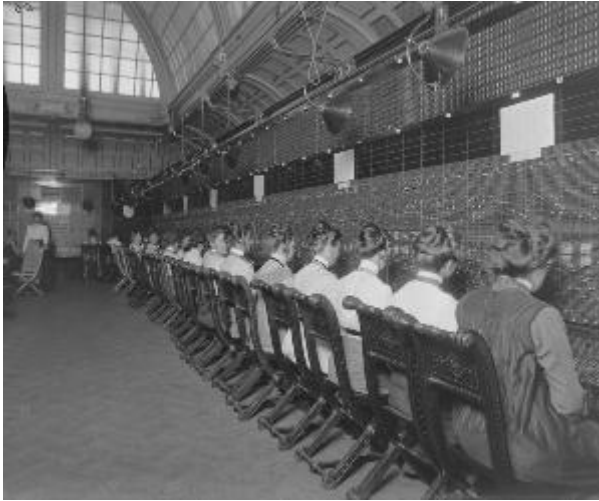
[Sveriges teatermuseum](http://www.teatermuseum.se)

Ellen Hartmann 60+ spelar Siri 17

År 1921 gav man ett minnesprogram på Dramaten med en rad enaktare från 1880-talet. Ellen Hartman, som då var över sextio år, framträdde bland annat som Siri i *I telefon*. Recensenten från Dagens Nyheter var lyrisk: "Med den svans av fru Hartmanimitationer som rollen dragit efter sig var det nu ett dubbelt nöje att återfå creatricen själv... Denna moderniserade askungesaga blev förunderligt frisk igen därför att askungen här var ... en lyckoprinsessa, vars arbete verkar som lek..."

Recensenten från Stockholm Tidning var lika begejstrad: "det var inte utan att teaterns ordinarie krafter till dels verkade en smula stelt amatörmässiga vid sidan av denna livliga scenuppenbarelse från en länge sedan svunnen epok..."

Åtta år senare gjordes en inspelning av Ellen Hartmans telefonmonolog i *I telefon*. Hon var då sextionio år gammal. Genom den kan man ännu njuta av den berömda skådespelerskans mäterliga konst. I de skratt som bubblar fram under telefonsamtalet försvinner hennes ålder. Hon är just då 17 år.

Allmänna telefonbolagets apparatsal, fotograf okänd,
1902, [Stockhoms stadsmuseum](#)

Aftonbladet, 1887-03-08

Dagens Nyheter, 1921-04-10

Göteborgs Sjöfarts och Handelstidning, 1894-02-01

Nya Dagligt Allehanda, 1887-03-08

Nya Dagliga Allehanda, 1892-04-2

Nya Pressen, 1889-10-08

Social Demokraten, 1892-04-22

Stockholms Dagblad, 1887-03-11

Stockholms Tidning, 1921-04-10

Ohlsson, Héléne, 'Den segrande flickaktigheten - Ellen Hartman - spelstil och utställning', PK - uppsats,
Institutionen för teatervetenskap, 2002